

Laická jazykověda¹

Lucie Saicová Římalová (Praha)

FOLK LINGUISTICS

So-called folk linguistics, i.e. folk beliefs concerning language, may be a valuable source of information for various linguistic fields and for practical applications, e.g. in teaching practice. The author presents an analysis of folk linguistics as it can be reconstructed from Internet discussions by Czech-speaking women (especially mothers). The results show that the folk theory of language and its use is quite complex, with multiple connections to a scientific theory of language (probably acquired through school education) and with important evaluative features (including e.g. folk theories of correctness and errors). The author proposes a new Czech term (*laická jazykověda*) and suggests that the theory should be seen as dynamic (e.g. changing over time and during speakers' lives) and structured (e.g. consisting of a centre and peripheries and containing several "layers" of shared sub-theories).

KEY WORDS

Czech language; folk linguistics; folk theory; Internet discussion; language

KLÍČOVÁ SLOVA

český jazyk; internetová diskuse; jazyk; laická jazykověda; laická teorie

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366591.2020.1.2>

X: *Po ránu uvíznou rtuti teploměry... nn je to správne, já vím že láká rtutě, ale to je právě tvar nespisovný.*

Y: *[...] me spis laka mit rtut v jednotnem cisle*

Z: *Právě že mi neseďí to množné číslo, myslím že se tomu říká pomnožné(?) Jako mléko, voda atd. Taky neřeknu zamrzly vody v rybnících... No prostě mi to tam nesešlo. (<https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/jak-je-spravne-cesky?site=2&id=335520#r335520>)²*

1. ÚVOD

Výše uvedený příklad z internetové diskuse obsahuje několik typických projevů tzv. laické či lidové jazykovědy, jíž se zabýváme v této studii. Zajímá nás totiž, jaké představy o jazyce mají mluvčí bez specializovaného lingvistického vzdělání a jakým

1 Vzniklo s podporou projektu PROGRES Q10, *Jazyk v proměnách místa, času, kultury*.

2 Doklady edičně neupravujeme, ponecháváme i jazykové nedostatky; normatizujeme pouze mezery kolem interpunkčních znamének, pokud úprava nemění význam. (V dokladech často např. přebývá mezera před interpunkcí nebo chybí mezera po ní.)

způsobem o jazyce komunikují. Jsme přesvědčeni, že téma si zaslouží více odborné pozornosti, než se mu dostává, neboť může být důležitým podkladem pro rozmanité výzkumy odborné i pro různé, např. pedagogické, aplikace.

V následujícím textu shrneme poznatky z odborné literatury, které se laické jazykovědy dotýkají (1.1–1.4), představíme část dlouhodobějšího výzkumu té verze laické teorie jazyka a komunikace, kterou lze rekonstruovat z diskusí česky hovořících mluvčích na tzv. mateřských webech (2), a na základě výsledků výzkumu a poznatků z literatury nabídneme komplexnější pojetí zkoumaného jevu (3).

1.1 TERMINOLOGIE

Téma, o něž se zajímáme, se v literatuře označuje adjektivy jako *lidový*, *naivní* či *folkový*,³ která však mají v českém kontextu nepřilíš vhodné konotace. Někteří autoři také váhají u substantiva *jazykověda*, neboť příslušné projevy nepokládají za „vědu“ (např. Čmejrková, 2019/1992, navrhuje výraz *jazykozpyt*). Téma se rovněž částečně překrývá s kognitivnělingvistickými výzkumy (např. Vaňková a kol., 2005) a mohlo by být označeno i jako *jazykový obraz jazyka*, popř. *konceptualizace jazyka*.

Pro naši studii jsme zvolili jako základní termín **laická jazykověda**, protože jej pokládáme za nejméně příznakový, i když ani on není ideální. Termínem označujeme **teorie jazyka a komunikace, které je možné zrekonstruovat z projevů těch uživatelů jazyka, kteří nemají specializované** (tj. zejm. vysokoškolské) **lingvistické vzdělání**. Předpokládáme, že jedním ze specifík laické jazykovědy je v českém prostředí to, že většina mluvčích má alespoň základní vzdělání a že v rámci školní výuky byli seznámeni s jistou výsečí vědecké teorie jazyka, byť v různých didaktických transformacích. Laická jazykověda je tedy v českém prostředí **směsí teorií laických a vědeckých**.

1.2 HISTORIE ZÁJMU O LAICKÉ TEORIE

Nárůst odborného zájmu o laické teorie korespondující s rozmanitými vědeckými obory je možné sledovat přibližně od poloviny 20. století (srov. Sedláková, 2004, s. 181–202). V rámci jazykovědy bývá počátek intenzivnějšího studia otázky, jak ne-lingvisté rozumějí jazyku, spatřován v práci H. Hoeningswalda ze 60. let 20. století (Niedzielski — Preston, 2003; Čmejrková, 2019/1992), přičemž zájem o danou oblast se projevuje dodnes, i když s různými přestávkami.

V současnosti bývá výzkum laické jazykovědy vymezován jako samostatná (pod)oblast lingvistiky (zejm. Niedzielski — Preston, 2003), ale objevují se i diskuse (např. Stegu a kol., 2018) o jejím propojení s lingvistikou aplikovanou, popř. s teorií jazykového povědomí či uvědomění (*language awareness*). O laických teoriích se uvažuje i v rámci teorie jazykového managementu a dalších sociolingvistických teorií, ve výzkumech osvojování druhého jazyka (např. Albury, 2017a, 2017b; Bijvoet — Fraurud, 2016; Kliuchnikova, 2015) či některých komunikačních jevů (Pálinkás, 2014). Poznání laických teorií je též důležité např. pro výuku jazyků, zejména cizích (např. Preston in Stegu a kol., 2018).

3 V angličtině mj. *folk linguistics* (např. Niedzielski — Preston, 2003).

V českém kontextu existuje minimum prací, které by používaly termíny typu *laická jazykověda*, výjimkou je např. text S. Čmejrkové (2019/1992) o *lidovém jazykozpytu a jazykovém vědomí*, práce o *lidové etymologii* (např. monografie Rejzek, 2009; např. Machek, 1947, užívá též označení „*bakalářská*“ *etymologie*) či zmínky I. Vaňkové o *naivní lingvistice* (Vaňková, 2007, s. 112–127). Řada témat, která patří k oblasti, jíž se zde zabýváme, je však zkoumána pod jinými označeními. Příkladem mohou být výzkumy postojů mluvčích k vybraným jazykovým jevům (např. Daneš, 2009/1997, s. 74–75, viz i 1.4), včetně analýz internetových diskusí a dotazů v jazykové poradně (např. Hošková — Šmídová, 2005; Smejkalová, 2005; Mžourková, 2006; Beneš a kol., 2017), či výzkumy metajazyka (srov. Vaňková, 2007, s. 123–131). Relevantní jsou např. i výzkumy mluvních aktů (např. Grepl, 2011/1991–1992) či druhů textů a žánrů, neboť mj. poukazují na to, které jazykové či komunikační jevy byly pro česky hovořící společenství natolik podstatné, že pro ně vzniklo lexikální označení. Za důležité pokládáme i kognitivnělingvistické analýzy, v jejichž rámci se mj. sledují různá metaforická ztvárnění daných jevů (např. Vaňková, 2007; viz 1.4). Na tyto i další výzkumy lze při úvahách o laické jazykovědě navazovat a poznatky získané v rámci různých jiných výzkumů také případně integrovat.

1.3 VYMEZENÍ „OBORU“ A OBVYKLÉ ZDROJE VÝZKUMNÝCH DAT

Laická jazykověda bývá typicky definována jako soubor představ o jazyce a jeho užívání a postojů k jazyku u mluvčích (tzv. folk beliefs, např. Niedzielski — Preston, 2009), kteří nemají specializované lingvistické vzdělání. V jejím rámci pak bývají vymezovány různé podobory, jako je např. laická teorie zvukové stránky jazyka, laická morfologie, syntax, pragmatika, sociolingvistika, etymologie, ale třeba i teorie srovnávání jazyků (např. Niedzielski — Preston, 2003; Niedzielski — Preston, 2009; Rejzek, 2009). Obsah laických podoborů, jejich šíře i hloubka se však od podoborů vědeckých liší. Např. u laické (lidové) etymologie se zdá, že jde spíše o specifický psycholingvistický proces (Rejzek, 2009, s. 18–19 a 21–22), popř. o laickou teorii znaku. Laická pravidla pravopisu bývají pojímána šířeji a zahrnují např. i jevy morfologické či stylistické (Mžourková, 2006, s. 129). Někdy se však mohou laické a vědecké teorie i do značné míry shodovat — srov. např. „laickou“ metaforu komunikace jako předávání informací jistým kanálem (tzv. conduit metaphor; Mačkievicz, 2008) a tzv. informační model komunikace z teorie vědecké.

Výzkumy laické jazykovědy se většinou soustřeďují na analýzy explicitních vyjádření vybraných mluvčích o jazyce a komunikaci. Je přitom známo (Niedzielski — Preston, 2009, s. 147–148), že reakce ne-lingvistů se mohou pohybovat na škále od reakcí nevědomých po vědomé a také schopnost ne-lingvistů rozpoznat a pojmenovat jisté jazykové jevy je omezená. Některé jevy mluvčí rozpoznají snadno a spontánně, některé dokážou okomentovat, jen pokud jim jsou přiměřeně odborníkem vysvětleny, a některé uchopit nedokážou. Podobnou dynamiku sledujeme i v našem materiálu (viz 2).

Zdroji dat (srov. Niedzielski — Preston, 2003) mohou být např. rozhovory na relevantní témata, experimentálně získané reakce na jisté jevy (respondenti jsou např. požádáni o ohodnocení či opravení vybraných výpovědí), ale i dotazníky a další

(např. různé texty týkající se jazyka, srov. výše např. dotazy v jazykové poradně). V rámci teorie jazykového obrazu světa (Vaňková a kol., 2005; Vaňková, 2007) bývají zkoumány lexikální, frazeologické, popř. gramatické prostředky, které jsou v jazyce k vyjadřování v dané oblasti k dispozici, a někdy i specifické texty, např. lidová slovesnost (k ní viz též Čmejrková, 2009/1992) nebo texty umělecké.

1.4 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY LAICKÉ JAZYKOVĚDY

Laická jazykověda je v odborných pracích charakterizována různě. Je u ní možné očekávat některé rysy sdílené s jinými laickými teoriemi — např. podobně jako u laické psychologie (Sedláková, 2004, s. 189–190) se jeví jako **strukturovaná**, předávající poznatky v podobě **modelů** a provázaná s **prostředky mateřského jazyka** (Sedláková, 2004, s. 190). Důležitým rysem je též zaměření na **praktičnost** a **pragmatický** rozměr — součástí laických teorií bývá to, co je pro uživatele potřebné v každodenním životě atp. (např. Čmejrková, 2019/1992; Vaňková, 2007, s. 123–124; Hausenblas, 2003/1981).

Pro laickou jazykovědu specificky je pak podstatné, že mluvčí si za běžných okolností **jazyk neuvědomují**, je pro ně jakoby neviditelný (srov. Vaňková, 2007), a že o jazykových jevech obvykle komunikují opět pomocí jazyka, tj. využívají svůj **jazyk i pro metajazykové funkce**. Jevy mohou být uvědomění ne-lingvistů přístupny do různé míry (viz 1.3) a mluvčí je můžou popisovat **synkreticky**, **hyperbolicky**, bez přihlížení ke kontextu atp. (Čmejrková, 2019/1992, s. 24–25). To, čeho si mluvčí všimají, je ovlivněno **nápadností** (salience; Niedzielski — Preston, 2009, s. 148) a významným **měřítkem bývá mluvčí sám** (např. se zabývá jevy, které sám neužívá nebo užívá jinak; např. Čmejrková, 2019/1992, s. 23–24). Můžeme také vysledovat některé rysy, které F. Daneš (2009/1977, s. 74–76) předpokládá u postojů k jazyku — např. **polárnost** (postoje racionální versus neracionální; bránění se změnám versus jejich přijímání; touha po jednotnosti jazyka versus vnímání variantnosti atp.); v námi zkoumaném materiálu (viz 2) se polárnost projevuje při hodnocení toho, co mluvčí akceptují či odmítají. Výrazným rysem, typickým pro lidské uvažování o složitých (abstraktních) jevech, k nimž patří i jazyk, je také využívání **konceptuálních metafor**, popř. **metonymií** (srov. např. Vaňková a kol., 2005). Vaňková (2007, s. 140–148 a 210–213) např. zmiňuje metafory (některé se týkají především mluvené podoby jazyka) ŘEČ JE BYTOST, DAR, VODA; KOMUNIKACE JE VÝMĚNA; SLOVO JE VĚC, NÁDOBA, MÁ VÁHU, JE NÁSTROJEM aj. Častá je též metonymie SLOVO ZA JAZYKOVÝ PROJEV (Vaňková, 2007, s. 123). Řada metafor se objevila i v naší analýze (viz 2).

V českojazyčném prostředí (ale jistě to lze očekávat i jinde) je opakovaně pozorována **emocionálnost** reakcí mluvčích, hodnocení estetické (např. Čmejrková, 2019/1992) a zmínky o intuici, popř. tzv. jazykovém citu (např. Hošková — Šmídová, 2005, s. 115). Za zvláštní rys českojazyčného prostředí bývá pokládán důraz na **pravopis**, a to často až přílišný. Např. A. Stich (2004/1990, s. 17) uvádí, že již K. Havlíček hovořil o chorobě zvané „furor orthographicus“, která se dle Sticha objevuje dodnes. Diskuse o pravopisných jevech se v českém prostředí také stávají **záminkou k vyjadřování názorů jiných** (Stich, 2004/1990, s. 18), např. ke snižování kvalit jiných účastníků diskuse či jako nepřímé vyjádření nesouhlasu s obsahem kritizovaného

OPEN ACCESS

komunikátu (Mžourková, 2006, s. 128–129). Některé (ne nutně jen pravopisné) nedostatky nebo hromadění více nedostatků mohou přitom fungovat jako tzv. stigmatizující chyby, které vedou k výrazně negativnímu hodnocení autora textu (např. Bedřichová — Šormová, 2013, s. 42–43). I v našem výzkumu jsme pozorovali zvýšený zájem o témata pravopisná a některé výrazněji negativní reakce na jisté typy chyb (viz 2).

K českojazyčném prostředí se vztahuje též Hausenblasův text o častých „**pověrách**“ o jazyce (Hausenblas, 2003/1981, s. 32–36). Autor zmiňuje např. představy, že jazyk trvale upadá; nové jevy jsou špatné; jazyk má být „čistý“; rozhodující je osobní jazykový cit; na Moravě se mluví lepší češtinou než v Čechách; není možné více vhodných způsobů vyjádření; hodnocení má být binární (správné — nesprávné); jazyk něco snáší či nesnáší; jazyk lze libovolně měnit nařizováním. Některé z uvedených „pověr“ se shodují s rysy laických teorií, které zmiňují i jiní autoři (viz výše) a pozorovali jsme je i v námi analyzovaném materiálu (viz 2). Některé se však v našem materiálu neobjevily (např. představa, že jazyk má být čistý, a představa, že na Moravě se mluví lepší češtinou).

2. LAICKÁ JAZYKOVĚDA: REKONSTRUKCE NA ZÁKLADĚ INTERNETOVÝCH DISKUSÍ ČESKY HOVOŘÍCÍCH ŽEN

2.1 ANALYZOVANÝ MATERIÁL

Materiál pro výzkum čerpáme z česky psaných webových stránek určených matkám, těhotným ženám a ženám plánujícím rodinu. K této sféře nás přivedl zájem o ná-zory rodičů na osvojování jazyka u dětí (srov. Saicová Římalová, 2019), v této studii naši pozornost přesouváme k obecnějším diskusím o jazyce u dospělých mluvčích. Vycházíme přitom z nového vzorku celkem 300 příspěvků ze stránek www.babyonline.cz (150 textů) a www.modrykonik.cz (150 textů), které byly dostupné v listopadu 2019 až lednu 2020 (řada textů však byla zveřejněna dříve — časově pokrývají období od roku 2010 do roku 2019). Příspěvky jsme vyhledávali pomocí klíčových frází typu *správně česky*, *jak se píše*, poté jsme prohledávali diskuse s danými či podobnými tématy. Příspěvky mají rozmanitou délku — od krátkých výpovědí až po texty v rozsahu cca 180 slov.

Je třeba uvést, že materiál zkoumaných internetových diskusí je v řadě ohledů specifický. Jde o projevy veřejné, zdánlivě anonymní, které však zároveň vytvářejí iluzi komunikace až přátelské či důvěrné. Za výhodu pokládáme, že jde o data spontánní, odrážející aktuální zájmy a životní situace mluvčích. Anonymita je však spojena s tím, že informace o mluvčích lze jen inferovat (např. na základě obsahu textů, gramatických prostředků a dalších jevů předpokládáme, že autorkami daných textů jsou především ženy).⁴ Nemáme též vliv na obsah textů a na to, která témata se v nich objeví. Do podobných diskusí se také zapojuje jen jistá část populace, získané výsledky tedy nejsou zobecnitelné. Důležité podle nás rovněž je, že jde často o osoby,

⁴ Protože však nelze vyloučit, že mezi mluvčími jsou i muži, rozhodli jsme se dále v textu ponechat označení *mluvčí* v maskulinu.

kteřé jsou (podle informací inferovaných z textů) v kontaktu s dětmi, které si jazyk teprve osvojují nebo které ve škole získávají základy nauky o jazyce. Tato životní situace vede mj. k obrácení pozornosti mluvčích ke specifickým, pro danou situaci relevantním částem laické jazykovědy. Materiál tak mj. hodnotíme jako dobrou ilustraci dynamického a individualizovaného charakteru laické jazykovědy (viz dále).

2.2 LAICKÁ JAZYKOVĚDA U ČESKY HOVOŘÍCÍCH MLUVČÍCH

Předchozí výzkum, který se na podobném materiálu (diskuse na „mateřských“ webech www.modrykonik.cz, www.babyonline.cz, www.emimino.cz z jara 2018; viz Saicová Římalová, 2019) věnoval laickým teoriím osvojování jazyka, mj. ukázal, že laická jazykověda může mít až překvapivě komplexní podobu. Jako její základní rysy, které jsou relevantní i pro stávající studii, se přitom jeví následující:

- a) Mezi jazykem a ne-jazykem (např. gesty a ne-jazykovými zvuky jako prskání, frkání) je vnímána relativně jasná hranice (např. s jazykem se pojí slovesa jako *mluví, říká, s ne-jazykem dělá*).
- b) Pozornost uživatelů se soustřeďuje na produkci, v centru zájmu je jazyk jako komunikační prostředek (naopak porozumění, popř. role jazyka jako prostředku myšlení jsou opozaděny).
- c) Výrazné jsou metafory JAZYK JE STAVBA a JAZYK JE NÁSTROJ.
- d) Jednotlivé oblasti jsou různě propracovány (důležitá je v daném kontextu např. laická teorie slovní zásoby) a centrální jednotkou se zdá slovo.

Ve stávající studii však můžeme poukázat na řadu dalších rysů „české“ laické jazykovědy, jako je např. rozdílný přístup k jevům různého typu, provázání laické a vědecké teorie a komplexní aparát sloužící k hodnocení (viz dále).

Analýza témat ve zkoumaném vzorku ukazuje, že nejčastější jsou **témata pravopisná** (psaní *s/z, i/y, ě* atp.), což odpovídá pozorováním z odborné literatury (viz 1.4). Dosti častá jsou však i témata **morfologická** (např. tvoření vybraných tvarů substantiv *zádrhel, Odolena Voda*, jmenný rod substantiva *Olomouc*), popř. **slovotvorná** (např. deminutivum od *piha*) a témata týkající se **slovní zásoby**, zejména jejího regionálního nebo stylového rozvrstvení (např. jak se kde říká *hadru*). Individuálně se objevila i témata speciální, většinou ovlivněná potřebou vyřešit okamžitý problém (např. volba druhu psacího písma u prvňáčka); některé případy byly i netypické (např. odmítání vykat). Častěji, než bychom očekávali, se objevovala témata dialektologická, obvykle spojená s osobní zkušeností mluvčích a povědomím o některých nářečních oblastech, i když vymezení oblastí neodpovídalo pojetí odbornému (šlo o Plzeň a *plzeňštinu*, Jižní Čechy a *jiholečtinu*, Východní Čechy, Moravu, Brno).⁵ Velmi málo se objevovaly zmínky o zvukové stránce mluvené podoby jazyka, pozornost se zaměřovala často jen na podobu psanou. Vyskytly se i laické teorie, které ve vědecké jazykovědě neexistují, jako je např. komunikace pomocí snů, intuice, s mrtvými atp. Za podstatné

5 Reflektován byl i negativní vztah mluvčích z Moravy k některým obecněčeským jevům.

pokládáme, že různé oblasti jsou zpracovány různě detailně, různým způsobem a lze v nich pozorovat odlišné vlivy teorie vědecké (nejspíše zprostředkované školní výukou; materiál však zdroje vlivu neodhaluje). Např. o tématech pravopisných mluvíci diskutují spíše na obecnější rovině „**pravidel**“ a jako o oblasti, kterou se lze (nebo je třeba) naučit pomocí memorování. U témat morfologických, slovtvorných (popř. i z vyšších jazykových rovin) naopak převládají zmínky o jednotlivých, obvykle méně typických, **příkladech** (často by šlo o tzv. výjimky) a zájem o „pravidla“ se neobjevuje.

Důvodem je patrně kombinace dvou faktorů: různé jevy jsou pro mluvíci různě složité k pozorování a případnému zobecnování (viz 1.3 a 1.4), ale vliv může mít i to, jak je příslušná oblast mluvícím představována z hlediska odborného, patrně zejména ve škole. Prezentace pravopisu ve formě „pravidel“ je např. při školní výuce běžná. Někteří mluvíci uvádějí i ze školy zapamatované různé mnemotechnické pomůcky charakteru pravidel, např.: *já si taky zae (sic) školy pamatuji hlášku „abychom nezapomněli, stavíme pomníky“ a tam kde jde říci mne, skočí n nad e je to jen mě* (<https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/jak-je-spravne-cesky?url=jeste-mneme-ve-slozech-jak-si-zapamatova-320216#r320699>).⁶

U morfologických, slovtvorných či syntaktických otázek jsme však jen ojediněle zaznamenali pokusy uchopit je pomocí např. gramatických kategorií či přiřazení ke vzoru, převládalo hodnocení založené na **intuitivní znalosti jazyka**, na vlastním „jazykovém citu“, emocích atp. (A někdy byl vztah mezi intuitivní (implicitní) a explicitní znalostí jazyka i reflektován, např.: *Vy si fakt ty pády, vropy (sic), vyjmenovaná slova a různé pomůcky pamatujete? Já teda ne. Píšu všechno tak nějak automaticky, ale proč je to správně nebo špatně to netuším. Možná tak i/y jsem si schopná zdůvodnit*; <https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/jak-je-spravne-cesky?site=1&id=320827#r320827>).

Časté bylo také využívání obecnějších a obrazných vyjádření či uvádění příkladů místo přesnějšího popisu (viz též dále). Pokládáme to za obvyklý projev laického ztvárnění komplikovaných jevů, které jsou pro laické mluvíci obtížně uchopitelné. Prezentace pomocí „pravidel“ je také u řady jevů obtížná či není možná. Rovněž školní výuka je představuje jen v jistém rozsahu a u některých komplexnějších jevů (např. z oblasti textové syntaxe, stylistiky či pragmatiky) možná ani dostatečný aparát nenabízí.⁷

Za další projev provázání laické a vědecké jazykovědy pokládáme užívání **lingvistických termínů**, které naznačuje, s čím se mluvíci setkali patrně ve škole a v jaké podobě danou problematiku začlenili do svého chápání jazyka. Opakovaně se objevují především termíny morfologické (podstatné jméno, sloveso, pád, rod, číslo, vzor aj.), občas i jiné (odvozený, osnova, podmět, přísudek). Užití termínů ale často naznačuje neúplné či deformované pochopení — zaznamenali jsme např. použití termínu *pomnožné podstatné jméno* místo termínu *látkové*, směšování *interpunkce* a „čárek

6 Někteří také znají kodifikační příručku *Pravidla českého pravopisu*, jež má „pravidla“ i ve svém názvu.

7 Např. osnova slohové práce bývá mluvíci vnímána jako formální seznam ustálených bodů, ne jako pomůcka k fázi rozmyšlení a uspořádávání obsahu. Nevíme přitom, zda jde o důsledek nesprávného pochopení učiva, nebo zda třeba funkce osnovy není mluvícím školou vhodně prezentována.

a háčků“ (ve smyslu diakritických znamének), záměnu termínů *věta rozvitá a souvětí*, nesprávné vymezení termínů jako *obecněčeský* či *spisovný* (viz dále).

Mluví si však zároveň podle svých potřeb vytvářejí terminologii vlastní, tj. v rámci laické jazykovědy můžeme sledovat i jistou **terminologiaci**. Ve zkoumaném materiálu se objevuje např. *mateřský plurál* (pro užívání 1. os. pl. místo 2. či 1. os. sg. v tzv. řeči orientované na dítě; např. Slančová, 1999), *pejskařský plurál* (obdobný jev v komunikaci majitelů psů), *smajl* (pro emotikony, vedle běžnějšího *smajlík*) a některé termíny pro regionální varianty češtiny (viz výše).

Laická a vědecká jazykověda jsou propojeny (vedle již zmíněného vlivu školní výuky) také tím, že mluví se při ověřování své teorie často obrací k „**autoritám**“ (srov. též Dovalil, 2016), jež jsou nebo by měly být ukotveny v jazykovědě vědecké. Zmiňovány jsou např. různé příručky (mj. *Internetová příručka ÚJČ AV ČR*), ale třeba i rozhlasový pořad, v němž vystoupil lingvista. K opakovaně využívaným „autoritám“ patří i „**naše/moje češtinářka**“, tj. vyučující z dob školní docházky. To podle nás naznačuje, jak důležitá je kvalita vyučujících a výuky, neboť řada mluvčích patrně dále v životě čerpá jen z poznatků, které získali během školní docházky.

Z materiálu je též zřejmé, že mluví pozorují užívání jazyka kolem sebe a všímají si různých nejednoznačných, chybných (zejména s nápadnými pravopisnými chybami), popř. zábavných příkladů. Výrazným tématem tak je **hodnocení** různých pozorovaných jazykových prostředků a související laická stylistika či laická teorie jazykové kultury. K základním kritériím hodnocení přitom patří „srozumitelnost“, „správnost“, „vhodnost“ a výraznými charakteristikami jsou emocionálnost a metaforičnost.

„**Srozumitelnost**“ se tematizuje často v případech, kdy mluví kriticky komentují to, že nějakému vyjádření je obtížné porozumět. Pro mluví je obvykle obtížné přesněji vymežit, čím je snižena srozumitelnost způsobena. Častá jsou tak různá globální tvrzení o nízké kvalitě, přirovnání či obrazná vyjádření, např.: *A některé uživatelky píší jakoby to psal google překladač* © (<https://www.modrykonik.cz/forum/od-te-doby-co-mam-dite/matersky-plural-je-zlocin-proti-recove-kulture-cestiny/?page=3>). Zajímavá byla diskuse, v níž byla jako důvod nesrozumitelnosti uváděna chybějící interpunkce a v níž někteří mluví usuzovali, že chybějící diakritická znaménka srozumitelnost nesnižují (<https://www.modrykonik.cz/forum/volne-diskuze/interpunkce-v-textu-pojdme-se-nad-tim-zamyslet-a-pouzivat-carky-v-souveti-co-myslite/?page=3>). Domníváme se, že jde o příklad toho, že názor mluvčích může být ovlivněn tím, nač jsou zvyklí (psaní bez diakritik bylo v elektronické komunikaci obvyklé a i dnes se objevuje). Přivýknutí jisté praxi pak u nich může převážit nad pozorováním jazykových či komunikačních faktů (tj. že i chybějící diakritika mohou snadno vést k nedorozumění).

„**Správnost**“ patří k tématům častým a důležitým. Řada příspěvků přitom „správné“ ztotožňuje se „spisovné“ (a to hlavně stylisticky neutrální). Čeština se tak v daných případech jeví jako ztotožněná s češtinou spisovnou a jako dále stylově nečleněná. U některých mluvčích také představa o útvarovém rozvrstvení češtiny neodpovídá pojetí vědeckému — setkali jsme se mj. s nesprávným vymezením obecné češtiny jako spisovné, např.: *Obecná čeština to sto procentně není a pozor — obecná čeština je spisovná vrstva jazyka (ač hovorová). Tedy obecná čeština je hovorová spisovná čeština.*

OPEN ACCESS

Třeba slovo brejle je hovorové ale spisovné! (Taky jsem ve škole kdysi valila oči) (<https://www.modrykonik.cz/forum/od-te-doby-co-mam-dite/matersky-plural-je-zlocin-proti-recove-kulture-cestiny/?page=3>).⁸

Množství příspěvků posuzuje také „**vhodnost**“, a to ve smyslu adekvátnosti kontextu, v němž se prostředek objevuje. Zdá se, že častou tendencí je požadovat „správnost“ či „spisovnost“ u textů oficiálních a veřejných, zejména pokud jsou směřovány k širšímu publiku (např. v médiích, v knihách, na vývěsních tabulích). Požadavek „správnosti“ (např. ve smyslu „nedělat chyby v psaných textech“) je mluvčími kladen i na vyučující češtiny. Naopak u komunikace na internetu (např. na daném diskusním fóru) mluvčí častěji vyjadřují jistou toleranci k nedostatkům, pokud nenarušují srozumitelnost. Reflektován může být i vztah mezi kvalitou textu a představou, kterou si o pisateli na jeho základě vytvoří čtenář, např.: *Ja neresim hrubky zde, ale v mediích a veřejných informacích, která mají vzdělávat narod! Tady je to vizitka každého, to me netrapi. Naopak, alespoň vim, s kým se asi tak bavim* (<https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/jak-je-spravne-cesky?site=4&id=448773#r448773>).

V rámci laické teorie je výrazně rozpracována **teorie chyby**.⁹ Pojetí „chyby“ je přitom značně selektivní (jako chyby jsou chápány jen některé typy nedostatků, např. pravopisné nebo morfologické), strukturované (jsou rozlišovány chyby různé závažnosti, např. *velké, horší* či *hrubky* — srov. mj. metaforické připisování fyzických kvalit chybám), dosti široké (může zahrnovat jak případy porušení norem, např. pravopisných, tak i jevy, které jen mluvčí nezná, které pokládá za neobvyklé atp.) a polarizované (obvykle je hledána jen jedna „správná“ varianta, viz též 1.4).

V rámci sledovaných diskusí se utvářejí také jisté vlastní „normy“ závažnosti nedostatků. Např. jakými **prototypy** „**hrubek**“ či zvláště negativně vnímaných chyb se zdají záměny *tip* a *typ*, *holt* a *hold*. Specifický je pak „osud“ tzv. mateřského plurálu (viz též výše): Ačkoli z odborného hlediska jde při adekvátním užívání o funkční prostředek řeči orientované na dítě, ve sledované komunitě se rozvinula „norma“ jej odmítat jako nepřijatelný, popř. se za jeho užití omlouvat, např.: *Mateřský plurál je podivný, ale zjistila jsem, že ho nakonec tu a tam také použiju. A pak mi to hrozně vadí.* (<https://www.modrykonik.cz/forum/od-te-doby-co-mam-dite/matersky-plural-je-zlocin-proti-recove-kulture-cestiny/?page=3>).

Laická teorie chyby má i **psycholingvistické** složky: zahrnuje mj. některé předpokládané mechanismy vzniku chyb a reakce na chyby. Při vzniku chyb jsou rozlišovány případy, kdy jde o vědomé rozhodnutí (např. *používám; vrazím tam*), kdy je chyba důsledkem neznalosti, nedostatečných schopností atp. (takto bývají vnímány často u druhých; viz též tzv. stigmatizující chyby výše), a kdy jde o omyl, který se (typicky mluvčímu) „stal“ jakoby mimoděk (např. *uklouzne mi; ujede mi to*). U reakcí na nedostatky je nápadné časté **emoční zabarvení** (což koresponduje s poznatky z odborné literatury, viz 1.3). Některé jevy mluvčí ztvárnějí jako *hrozné; podivné*; popisují svůj postoj k nim např. takto: *jsem na pravopis pes, já bych se propadla hanbou* atp. Chyby

8 Ukázka je též ilustrací nejistoty ve vymezení hovorovosti, která bývá v materiálu ztotožňována s nespisovností, ale někdy též s mluvenou podobou jazyka či s expresivitou.

9 K různému pojetí chyby srov. např. Šebesta a kol. (2017, s. 49–51) a Nebeská (2016).

mohou být **metaforicky** ztvárněny jako něco, co mluvčímu ubližuje (*bije do očí; rve oči (sic); až zamrazí; tahá za uši*), způsobuje mu nepohodlí a dráždí ho (*rostu z; mrzí mě; kvetu z; být opravdu říční z; naskakovala mi z něj husí kůže; vytáčí mě; berou mě čerti; vraždila bych*), mohou být zločin nebo zločin proti češtině. Objevují se však i reakce, které vyjadřují vůči různým nedostatkům spíše lhostejnost (např. *já si na interpunkci příliš nezakládám; já neřeším hrubky*). U některých, zvláště vyhocených, případů se musíme ptát, zde jde opravdu o popis reakcí mluvčích, nebo spíše o součást jejich sebestylizace, kterou vůči ostatním mluvčím uplatňují. Předpoklad, že mnohdy jde spíše o sebestylizaci, mohou mj. podporovat případy, kdy se do rozporu dostává explicitní vyjádření a kvalita mluvčím produkovaného komunikátu; srov. např. chybějící interpunkci: *Na hrubky jsem alergická i já, jak vidím nějakou ještě navíc ve vyjmenovaném slově, berou mě čerti* (<https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/jak-je-spravne-cesky?site=4&zid=447634#r447634>).

3. DISKUSE A ZÁVĚRY

Přestože zájem různých vědních oborů o korespondující teorie laické má již dlouhou tradici, v případě laických teorií jazyka v českojazyčném prostředí jde o téma okrajové. Zasloužilo by si však pozornost intenzivnější, neboť by mohlo být zdrojem poznatků o představách „laických“ mluvčích o jazyce a také o způsobech jejich komunikace o jazykových tématech, které by dále mohla využívat řada oborů lingvistických a které by mohly být důležité i v praxi, např. při výuce.

V centru našeho zájmu je laická jazykověda v té podobě, kterou lze zrekonstruovat z diskusí na tzv. mateřských webech. Zkoumaný materiál je nepochybně specifický a nelze jej pokládat za reprezentativní. Zároveň však umožňuje nahlédnout do představ mluvčích, jejichž pozornost je (z důvodů mj. kontaktu s dětmi) zaměřena na jazyk více, než je asi běžné u mluvčích v jiných životních situacích.

I když jsou naše výsledky limitované, poukazují k řadě důležitých rysů, jež by mohly platit i pro další podoby laické jazykovědy. Jde např. o a) relativní bohatost a strukturovanost laické teorie, zároveň však i jistou nerovnoměrnost (s důrazem jen na některé „podobory“ či pojmy), b) provázanost s jazykovědou vědeckou a s její didaktickou transformací při školní výuce, c) vytváření vlastního „teoretického aparátu“ (termíny či dílčí teorie), d) důraz na to, co je pro mluvčí potřebné v praktickém životě, ale i co poutá jejich pozornosti z důvodů neobvyklosti či nápadnosti; provázání s životními zkušenostmi mluvčích, e) výraznou hodnotící stránku spojenou mj. s emocemi či f) využití metafor, metonymií a dalších podobných procesů.

Na základě našeho výzkumu a s oporou o odbornou literaturu se domníváme, že by bylo přínosné laickou jazykovědu lépe definovat. Vhodné by bylo směřovat spíše k modelu laické teorie, která je dynamická, proměňuje se v čase (např. mezi generacemi, ale též v průběhu života každého jedince) i se liší u různých jedinců. Měla by být také vnímána jako strukturovaná, a to patrně nejsnáze pomocí modelu centra a periferie, popř. vrstev. Takový model by pomohl uchopit skutečnost, že můžeme pozorovat množství individuálních laických teorií, z nichž se u mluvčích v různých životních situacích ještě aktivují a aktualizují různé části teorie, a zároveň jsou zřejmé

i jisté oblasti a rysy sdílené. Bylo by také, dle našeho názoru, možné vymezit několik vrstev sdílených oblastí. Patřil by k nim např. tzv. jazykový obraz jazyka a jeho jazykové exponenty, které jsou v daném jazyce mluvčím k dispozici, a dále rozmanitá ustálená metaforická, metonymická a jiná ztvárnění dané skutečnosti (např. různé metafory slova, komunikace atd.). Sdíleny jsou také různé jazykové a komunikační normy, včetně např. norem zdvořilostních či pravidel vedení dialogu. A sdíleny mohou být i obsahy získané v průběhu povinného vzdělávání. Naopak individualizovanou podobu lze očekávat u těch částí laické teorie, které jsou spojeny se specifickými životními zkušenostmi, zájmy, aktuální životní situací atp. mluvčích.

Jsme také přesvědčeni, že by při výzkumu laických teorií měla být větší pozornost věnována vztahu teorie laické a vědecké a také otázce, jakou roli v tomto vztahu hraje výuka a jí zprostředkované didaktizované obsahy. Důležitým tématem jsou také hodnotící, emoční a metaforické kvality laické teorie a její kulturní podmíněnost (např. se zdá, že česky hovořící mluvčí se více soustřeďují na pravopis a spíše opomíjejí zvukovou stránku mluveného jazyka, zatímco např. anglickojazyční mluvčí na ni kladou důraz, srov. Niedzielski — Preston, 2003). A bylo by samozřejmě třeba zkoumat i další témata (např. laická jazykověda v kontextu multilingvismu a učení se cizímu jazyku, laická pragmatika různých komunikačních situací atp.), další skupiny mluvčích (různého věku, pohlaví, sociálních rolí atp.) i využít další zdroje dat a metody výzkumu.

ZDROJE

www.babyonline.cz
www.modrykonik.cz

LITERATURA

- ALBURY, N. J. (2017a): How folk linguistic methods can support critical sociolinguistics. *Lingua*, 199, s. 36–49.
- ALBURY, N. J. (2017b): The power of folk linguistic knowledge in language policy. *Language Policy*, 16, s. 209–228.
- BEDŘICHOVÁ, Z. — ŠORMOVÁ, K. (2013): Jazyková gramotnost romských žáků základních škol praktických v psaném projevu. *Studie z aplikované lingvistiky*, 4, č. 2, s. 38–56.
- BENEŠ, M. — PROŠEK, M. — SMEJKALOVÁ, K. — ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2017): Interaction between language users and a language consulting centre: Challenges for language management theory and research. In: L. FAIRBROTHER — J. NEKVAPIL — M. SLOBODA (eds.), *The language management approach*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 119–140.
- BIJVOET, E. — FRAURUD, K. (2016): What's the target? A folk linguistic study of young Stockholmers' constructions of linguistic norm and variation. *Language awareness*, 25, č. 1–2, s. 17–39.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2019/1992): Jazykové vědomí a jazyková kultura (zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem). In: J. HOFFMANNOVÁ — P. KADERKA (eds.), *Jazyk a dialog. Výbor z textů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 18–30.
- DANEŠ, F. (2009/1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. In: F. DANEŠ, *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, s. 72–82.

- DOVALIL, V. (2016): Jazykový standard. In: P. KARLÍK — M. NEKULA — J. PLESKALOVÁ (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 766–769.
- GREPL, M. (2011/1991–1992): Co děláme, když mluvíme 1–12. In: M. GREPL, *Jak dál v syntaxi*. Brno: Host, s. 61–106.
- HAUSENBLAS, K. (2003/1981): Devět pověr o jazyce. In: K. HAUSENBLAS, *Miscelanea*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 32–36.
- HOŠKOVÁ, B. — ŠMÍDOVÁ, B. (2005): Vadí, nevadí. *Čeština doma a ve světě*, 13, č. 3–4, s. 112–117.
- KLIUCHNIKOVA, P. (2015): Language attitudes and „folk linguistics“ of Russian-speaking migrants in the UK. *Russian journal of communication*, 7, č. 2, s. 179–192.
- MACĀKIEWICZ, J. (2008): Jak mówimy o mówieniu, czyli językowy model komunikacji werbalnej. *Język a kultura*, 20, s. 211–223.
- MACHEK, V. (1947): Výklady slov. *Kocanda. Naše řeč*, 31, č. 5–6, s. 87–98.
- MŽOURKOVÁ, H. (2006): Postoje k pravopisu v diskusích na internetu. *Čeština doma a ve světě*, 14, č. 1–4, s. 126–132.
- NEBESKÁ, I. (2016): Jazyková správnost. In: P. KARLÍK — M. NEKULA — J. PLESKALOVÁ (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 745–746.
- NIEDZIELSKI, N. A. — PRESTON, D. R. (2003): *Folk linguistics*. Berlin — New York: Mouton de Gruyter.
- NIEDZIELSKI, N. — PRESTON, D. R. (2009): Folk pragmatics. In: G. SENFT — J.-O. ÖSTMAN — J. VERSCHVEREN (eds.), *Culture and language*. Amsterdam — Philadelphia: John Benjamins, s. 146–155.
- PÁLINKÁS, I. (2014): Blending and folk theory in an explanation of irony. *Review of cognitive linguistics*, 12, č. 1, s. 64–98.
- REJZEK, J. (2009): *Lidová etymologie*. Praha: Karolinum.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. (2019): Naivní teorie osvojování jazyka v komunikaci česky hovořících matek. In: J. KLINCKOVÁ (ed.), *Komunikácia v odborných reflexiách*. Banská Bystrica: Belianum, s. 501–511.
- SEDLÁKOVÁ, M. (2004): *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie*. Praha: Grada.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SMEJKALOVÁ, K. (2005): O názorech na variantnost v jazyce. *Čeština doma a ve světě*, 13, č. 3–4, s. 106–111.
- STEGU, M. — PRESTON, D. R. — WILTON, A. — FINKBEINER, C. (2018): Panel discussion: language awareness vs. Folk linguistics vs. Applied linguistics. *Language awareness*, 27, č. 1–2, s. 186–196.
- STICH, A. (2004/1990): Ať žije český furor orthographicus. In: A. STICH, *Jazykověda — věc veřejná*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 11–19.
- ŠEBESTA, K. a kol. (2017): *Vyučování cizího jazyka. Terminologický slovník*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- VAŇKOVÁ, I. (2007): *Nádooba plná řeči*. Praha: Karolinum.
- VAŇKOVÁ, I. — NEBESKÁ, I. — SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. — ŠLÉDROVÁ, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.

